

LEONARDO SCIASCIA ΣΤΟΝ ΚΑΘΕΝΑ ΑΥΤΟ ΠΟΥ ΤΟΥ ΑΞΙΖΕΙ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Δήμητρα Δότση

ΔΙΟΠΤΡΑ

Τίτλος πρωτοτύπου
A CIASCUNO IL SUO
Leonardo Sciascia

Copyright © Leonardo Sciascia Estate.

Published by arrangement with The Italian Literary Agency

© Για την ελληνική γλώσσα σε όλον τον κόσμο: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΙΟΠΤΡΑ, 2026
Εκδίδεται κατόπιν συμφωνίας με The Italian Literary Agency

Το παρόν βιβλίο μεταφράστηκε με επιχορήγηση του Υπουργείου
Εξωτερικών και Διεθνούς Συνεργασίας της Ιταλίας.

Questo libro è stato tradotto grazie a un contributo del Ministero degli
Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale Italiano

Πρώτη ελληνική έκδοση

Εκδόσεις Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος 1989, με τον τίτλο «Ο καθένas με το νόμο του»

Νέα έκδοση

Μάιος 2026

Μετάφραση

Δήμητρα Δότση

Επιμέλεια κειμένου

Ευδοξία Μπινοπούλου

Σχεδιασμός εξωφύλλου

Ελένη Κυριακίδου, Εκδόσεις Διόπτρα

Σελιδοποίηση

Έρση Σωτηρίου, Εκδόσεις Διόπτρα

Κεντρικά γραφεία

Αγ. Παρασκευής 40, 121 32 Περιστερί
Τηλ.: 210 380 52 28, Fax: 210 330 04 39

Βιβλιοπωλείο Books & Life

Σόλωνος 93-95, 106 78 Αθήνα
Τηλ.: 210 330 07 74

www.dioptra.gr, e-mail: info@dioptra.gr

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή ή ανατύπωση μέρους ή του συνόλου
του βιβλίου σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του εκδότη.

Απαγορεύεται η χρήση ή η αναπαραγωγή με οποιονδήποτε τρόπο μέρους ή όλου του βιβλίου για την
εκπαίδευση τεχνολογιών ή συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης. Τα δικαιώματα επί του παρόντος έργου
διατηρούνται ρητά όσον αφορά την εξόρυξη κειμένων και δεδομένων (Άρθρο 483) Οδηγία (ΕΕ) 2019/790.

ISBN: 978-618-10-0323-8

Μην υποθέσετε ότι παραθέτω τις λεπτομέρειες
ενός μυστηρίου ή ότι γράφω κάποιο μυθιστόρημα.

ΕΝΤΓΚΑΡ ΑΛΑΝ ΠΟΕ,
Οι φόντοι της οδού Μοργκ

Όλες οι υποσημειώσεις είναι της μεταφράστριας.

Η επιστολή ήρθε με την απογευματινή διανομή. Ο ταχυδρόμος, κατά το συνήθειό του, άφησε πρώτα πρώτα στον πάγκο την πολύχρωμη δεσμίδα με τα διαφημιστικά φυλλάδια, κι ύστερα, με μεγάλη προσοχή, λες και μπορεί να έσκαγε μπροστά του σαν βόμβα, την επιστολή: κίτρινος φάκελος, διεύθυνση τυπωμένη σε ένα μικρό λευκό ορθογώνιο κολλημένο στον φάκελο.

«Δεν μου αρέσει καθόλου αυτή η επιστολή», είπε ο ταχυδρόμος.

Ο φαρμακοποιός ανασήκωσε το βλέμμα του από την εφημερίδα κι έβγαλε τα γυαλιά του. «Τι συμβαίνει;» ρώτησε ενοχλημένος και γεμάτος περιέργεια.

«Λέω ότι αυτή η επιστολή δεν μου αρέσει καθόλου». Την έσπρωξε σιγά σιγά με το δάχτυλό του πάνω στον μαρμάρινο πάγκο προς το μέρος του φαρμακοποιού.

Χωρίς καν να την ακουμπήσει, ο φαρμακοποιός έσκυψε να την κοιτάξει· ύστερα τέντωσε την πλάτη του, φόρεσε πάλι τα γυαλιά του και την ξανακοίταξε. «Γιατί δεν σ' αρέσει;»

«Την άφησαν εδώ χθες τη νύχτα ή νωρίς σήμερα το πρωί· η δε διεύθυνση είναι κομμένη από τα επιστολόχαρτα του φαρμακείου».

«Ναι, σωστά», διαπίστωσε κι ο φαρμακοποιός κι έμεινε να κοιτάζει τον ταχυδρόμο, αμήχανος και ανήσυχος, σαν να περιέμενε μια εξήγηση ή την προσωπική του κρίση.

«Είναι ανώνυμη», είπε ο ταχυδρόμος.

«Είναι ανώνυμη», επανέλαβε σαν αντίλαλος ο φαρμακοποιός. Μπορεί να μην την είχε αγγίξει ακόμη, όμως η επιστολή αυτή ήδη είχε τσακίσει την ήρεμη καθημερινότητά του, σαν κεραυνός που πέφτει και απανθρακώνει μια όχι και τόσο όμορφη γυναίκα, κάπως μαραμμένη, κάπως ατημέλητη, η οποία ετοίμαζε στην κουζίνα κατσικάκι για να το ψήσει στον φούρνο για το δείπνο.

«Σταματημό δεν έχει εδώ πέρα αυτό το βίτσιο με τα ανώνυμα γράμματα», είπε ο ταχυδρόμος. Είχε αφήσει την τσάντα του σε μια καρέκλα και είχε ακουμπήσει στον πάγκο, περιμένοντας πότε θα το πάρει απόφαση ο φαρμακοποιός να ανοίξει τον φάκελο. Του τον είχε φέρει άθικτο, χωρίς να τον έχει ανοίξει εκείνος πρώτα (με όλες τις προφυλάξεις, εννοείται), επαφιόμενος στην εγκαρδιότητα και την αφέλεια του παραλήπτη: *Αν τον ανοίξει και δει ότι έχει να κάνει με κεράτωμα, δεν θα μου πει τίποτα· αν είναι, όμως, απειλή ή κάτι άλλο, θα μου το δείξει. Σε κάθε περίπτωση, δεν θα έφευγε χωρίς να μάθει. Όση ώρα κι αν έπαιρνε.*

«Ανώνυμη επιστολή σ' εμένα;» μονολόγησε ο φαρμακοποιός έπειτα από μακρά σιωπή, με ύφος όλο απορία και αγανάκτηση, μα φανερά τρομοκρατημένος στην όψη. Χλωμός, με βλέμμα σαν χαμένο και σταγόνες ιδρώτα στα χείλη. Και παρά την ακατάσχετη περιέργεια που τον έτρωγε, ο ταχυδρόμος ένιωθε κι εκείνος την ίδια απορία και αγανάκτηση. Ήταν καλός άνθρωπος, καλόκαρδος, προσηνής, κάποιος που έδινε σε όλους πίστωση στο φαρμακείο του, ενώ στα χωράφια που είχε πάρει προίκα από τη γυναίκα του άφηνε τους χωρικούς να δουλεύουν με την ησυχία τους. Και επιπλέον, ουδέποτε είχε ακούσει ο ταχυδρόμος κουτσομπολιά για τη γυναίκα του.

Ξαφνικά, ο φαρμακοποιός το πήρε απόφαση: έπιασε τον φάκελο, τον άνοιξε, ξεδίπλωσε το χαρτί. Ο ταχυδρόμος αντίκρισε

αυτό που περίμενε: η επιστολή ήταν σχηματισμένη με λέξεις κομμένες από την εφημερίδα.

Ο φαρμακοποιός ήπιε μονορούφι το πικρό ποτήρι. Άλλωστε δυο φράσεις ήταν όλο κι όλο. «Κοίτα να δεις», είπε, ανακουφισμένος, σχεδόν σαν να το διασκεδάζε.

Δεν έχει να κάνει με κεράτωμα, σκέφτηκε ο ταχυδρόμος. «Τι είναι; Καμιά απειλή μήπως;» τον ρώτησε.

«Ναι, απειλή», συμφώνησε ο φαρμακοποιός. Του έδωσε το γράμμα. Ο ταχυδρόμος το άρπαξε και διάβασε μεγαλόφωνα: *«Η επιστολή αυτή είναι η καταδίκη σου σε θάνατο. Θα πεθάνεις γι' αυτό που έκανες»*. Ύστερα, το δίπλωσε και το άφησε στον πάγκο. «Κάποια φάρσα θα 'ναι», είπε και το εννοούσε.

«Στ' αλήθεια πιστεύεις ότι είναι φάρσα;» ρώτησε ο φαρμακοποιός με μια δόση αγωνίας.

«Και τι άλλο να 'ναι; Μόνο φάρσα. Κάποιοι άνθρωποι τρώγονται με τα ρούχα τους και το ρίχνουν στις φάρσες. Δεν είναι η πρώτη φορά. Τις κάνουν και από το τηλέφωνο».

«Ναι, σωστά», είπε ο φαρμακοποιός, «μου έχει τύχει κι εμένα. Χτυπάει το τηλέφωνο μες στη νύχτα, πάω ν' απαντήσω κι ακούω μια γυναίκα να με ρωτάει αν έχω χάσει κάποιον σκύλο, που τον έχει βρει εκείνη, μισό γαλάζιο και μισό ροζ, και της είπαν ότι είναι δικός μου. Πλάκες. Αυτό εδώ όμως είναι απειλή θανάτου».

«Το ίδιο πράγμα είναι», ισχυρίστηκε με ύφος ειδικού ο ταχυδρόμος. Πήρε την τσάντα του κι έκανε να φύγει. «Μην το σκέφτεσαι», είπε αντί χαιρετισμού.

«Δεν το σκέφτομαι», αποκρίθηκε ο φαρμακοποιός, αλλά ο ταχυδρόμος είχε κιάλας φύγει. Μόνο που το σκεφτόταν. Παραήταν χοντρό για φάρσα. Αν ήταν φάρσα βέβαια... Τι άλλο να ήταν, όμως; Ουδέποτε είχε δημιουργήσει προβλήματα, δεν είχε πολιτευτεί ποτέ του, ούτε καν που μιλούσε για πολιτικά· η δε

ψήφος του ήταν πραγματικά μυστική: σοσιαλιστής στις πολιτικές εκλογές, από οικογενειακή παράδοση και ως ανάμνηση της νιότης του· χριστιανοδημοκράτης στις δημοτικές, από αγάπη για τον τόπο του, που, όταν διοικούνταν από τους χριστιανοδημοκράτες, όλο και κάτι κατάφερνε να αποσπάσει από την κυβέρνηση και να διασώσει από τον φόρο εισοδημάτων που απειλούσαν τα αριστερά κόμματα. Ουδέποτε όμως συζητούσε: οι της δεξιάς τον είχαν για δεξιό, και οι της αριστεράς για αριστερό. Άλλωστε το να καταπιάνεται κανείς με την πολιτική ήταν χαμένος χρόνος, κι όποιος δεν το αντιλαμβανόταν αυτό ή κάποιο συμφέρον είχε ή ήταν εκ γενετής τυφλός. Ζούσε ήσυχος, με λίγα λόγια. Και ίσως αυτή να ήταν η μόνη αιτία που είχε οδηγήσει στο ανώνυμο γράμμα: ένας τόσο ήσυχος άνθρωπος ξυπνούσε τη διάθεση σε κάποιον αργόσχολο και κακεντρεχή να τον ταραξεί, να τον τρομάξει. Ή ίσως έπρεπε να ψάξει να βρει κάποια άλλη αιτία στο μοναδικό πάθος που είχε, κι αυτό ήταν το κυνήγι. Οι κυνηγοί, ως γνωστό, είναι ζηλόφθονοι: άπαξ κι έχεις ένα καλό κουνάβι, ένα καλό σκυλί, όλοι οι κυνηγοί του χωριού σε μισούν, ακόμα κι εκείνοι που είναι φίλοι σου κι έρχονται μαζί σου για κυνήγι, και που κάθε βράδυ μαζεύονται στο φαρμακείο σου. Περιστατικά δηλητηριασμένων κυνηγόσκυλων είχαν κάμποσα στο χωριό: τα πιο επιδέξια, αν τα αφεντικά τους έκαναν να τα αφήσουν για λίγο ελεύθερα στην πλατεία, κινδύνευαν να τα βρουν κουλουριασμένα από τη στρυχνίνη. Ποιος ξέρει αν τυχόν υπήρχε κανείς που είχε συνδέσει τη στρυχνίνη με το φαρμακείο του. Αδίκως, εννοείται, αδίκως, γιατί για τον Μάνο τον φαρμακοποιό τα σκυλιά ήταν ιερά σαν θεοί, και ειδικά εκείνα που υπερείχαν στο κυνήγι, είτε ήταν δικά του είτε των φίλων του. Τα δικά του, από την άλλη, δεν κινδύνευαν από δηλητήριο. Είχε έντεκα, τα περισσότερα ράτσας Τσιρνέκο: καλοθρεμμένα, φροντισμένα σαν να 'ταν καλοί χριστιανοί, με τον

κήπο του σπιτιού στη διάθεσή τους για την ανάγκη τους και τα παιχνίδια τους. Ήταν σκέτη απόλαυση να τα βλέπεις, αλλά και να τα ακούς. Το γάβγισμά τους, που καμιά φορά έκανε τους γείτονες να γκρινιάζουν, στα αφτιά του φαρμακοποιού ακουγόταν σαν μουσική, χώρια που ξεχώριζε τη φωνή κάθε σκύλου και τη διάθεσή του, αν ήταν δηλαδή χαρούμενος, κακοδιάθετος ή είχε πάθει μόρβα.

Ε ναι, δεν μπορεί να υπήρχε κάποιος άλλος λόγος. Φάρσα ήταν, λοιπόν, αλλά μέχρι ενός σημείου: κάποιος ήθελε να τον τρομάξει, ώστε να μην πάει για κυνήγι την Τετάρτη, που είχε ρεπό. Όχι να το παινευτεί, αλλά με τις ικανότητες των σκύλων του και το αλάνθαστο σημάδι του, κάθε Τετάρτη γινόταν ολόκληρη σφαγή από κουνέλια και λαγούς. Μάρτυς του ο γιατρός Ρόσο, η συνήθης παρέα του: καλός σκοπευτής κι εκείνος, και μάλιστα με δυο τρία καλά σκυλιά, αλλά και πάλι... Κι έτσι, η ανώνυμη επιστολή κατάφερε εντέλει να κολακεύσει τη ματαιοδοξία του, να γίνει το τεκμήριο της φήμης του ως κυνηγού. Κι άλλωστε όπου να 'ναι θα ξεκινούσε η κυνηγετική περίοδος: κάποιος ήθελε να τον αναγκάσει να χάσει τη μεγάλη γιορτή της πρώτης μέρας την οποία, είτε έπεφτε Τετάρτη είτε όχι, ο φαρμακοποιός τη ζούσε ως την πιο λαμπρή μέρα του χρόνου.

Κάνοντας εικασίες για αυτόν τον, αναμφίβολα πλέον, σκοπό της επιστολής και την ταυτότητα του αυτουργού, ο φαρμακοποιός έβγαλε έξω την ψάθινη πολυθρόνα του και κάθισε στη σκιά που έριχναν τώρα τα σπίτια. Μπροστά του είχε το μπρούντζινο άγαλμα του Μερκούτσιο Σπανό, *δασκάλου του δικαίου*, πολλάκις γενικού γραμματέα των ταχυδρομείων, του οποίου η σκιά, στο ανελέητο φως του δειλινού, απλωνόταν βαριά από την έγνοια του για τις ανώνυμες επιστολές, υπό τη διπλή του ιδιότητα – ως δασκάλου του δικαίου και γενικού γραμματέα των ταχυδρομείων. Ο φαρμακοποιός τον λοξοκοίταξε κάπως

απερίσκεπτα, μόνο που αυτή η τόσο απερίσκεπτη σκέψη του μεταμορφώθηκε μεμιάς στην πικρία εκείνου που βάλλεται αδικώς και κάπως έτσι ανακαλύπτει στην κακία των άλλων τη δική του ανθρωπιά, και κατηγορεί τον εαυτό του και τον οικτρίζει που είναι τόσο ανεπαρκής απέναντι στην κακία αυτή.

Όταν η σκιά του Μερκούτσιο Σπανό έπεφτε ήδη στο τείχος του κάστρου των Κιαρομόντε, που βρισκόταν στην άλλη μεριά της πλατείας, ο φαρμακοποιός ήταν τόσο απορροφημένος στις σκέψεις του, που ο ντον Λουίτζι Κορβάρια είχε την αίσθηση πως κοιμόταν. «Ξύπνα!» του φώναξε και ο φαρμακοποιός σκίρτησε μες στον ύπνο του, χαμογέλασε και σηκώθηκε για να φέρει στον ντον Λουίτζι μια καρέκλα.

«Τι μέρα κι αυτή!» αναστέναξε ο ντον Λουίτζι πέφτοντας ξεθεωμένος στην καρέκλα.

«Το θερμόμετρο έφτασε τους σαράντα τέσσερις βαθμούς», είπε ο φαρμακοποιός.

«Ναι, αλλά τώρα έχει αρχίσει να δροσίζει. Θα δεις που απόψε θα χρειαστούμε κουβέρτα».

«Πλέον δεν μπορούμε να βγάλουμε άκρη ούτε με τον καιρό», είπε με πικρία ο φαρμακοποιός. Και αποφάσισε να πει αμέσως τα νέα στον ντον Λουίτζι, έτσι θα φρόντιζε εκείνος να τα μεταφέρει σε όποιον φίλο θα περνούσε από εκεί. «Έλαβα μια ανώνυμη επιστολή», είπε.

«Ανώνυμη επιστολή;»

«Απειλητική», και σηκώθηκε να πάει να τη φέρει.

Η αντίδραση του ντον Λουίτζι μόλις διάβασε εκείνες τις τρομερές δύο γραμμές ήταν στην αρχή ένα «Χριστέ μου!» και μετά «Φάρσα είναι». Ο φαρμακοποιός συμφώνησε μαζί του: ναι, φάρσα, που μάλλον είχε κάποιον συγκεκριμένο σκοπό.

«Τι σκοπό;»

«Να με κρατήσει μακριά από το κυνήγι».

«Ε, ναι, μπορεί. Εσείς οι κυνηγοί είστε ικανοί για όλα», είπε ο ντον Λουίτζι που κατέκρινε τα εξωφρενικά έξοδα και το χαμαλίκι του κυνηγιού, αν και εκτιμούσε δεόντως τη βραστή πέρικια και το κουνέλι με γλυκόξινη σάλτσα.

«Όχι όλοι», διευκρίνισε ο φαρμακοποιός.

«Ναι, ασφαλώς, ασφαλώς: κάθε κανόνας έχει και τις εξαιρέσεις του. Εσύ, όμως, ξέρεις για τι είναι ικανοί μερικοί μερικοί: κεφτεδάκι με στρυχνίνη στο σκυλί, μια τουφεκιά στον σκύλο του φίλου αντί για το κουνέλι που κυνηγά ο σκύλος... Κερατάδες, τι σας έφταιξε το σκυλί; Καλό κακό, το σκυλί είναι σκυλί. Αν έχετε τα κότσια, βάλτε τα με το αφεντικό του».

«Δεν είναι το ίδιο», είπε ο φαρμακοποιός που κάποιες εκρήξεις ζήλιας για τα σκυλιά των άλλων τις είχε νιώσει και ο ίδιος, ουδέποτε όμως, εννοείται, σε τέτοιο σημείο ώστε να θέλει να τα δει ψόφια.

«Για μένα είναι το ίδιο πράγμα: κάποιος που είναι ικανός να σκοτώσει εν ψυχρώ ένα σκυλί, μπορεί να σκοτώσει κι έναν χριστιανό με την ίδια ευκολία που θα έλεγε το Πάτερ Ημών». Κι ύστερα πρόσθεσε: «Ίσως επειδή εγώ δεν είμαι κυνηγός».

Ουσιαστικά όλο το βράδυ κουβέντιαζαν για την ψυχολογία των κυνηγών, διότι, μόλις εμφανιζόταν κάποιος, έπιαναν από την αρχή τη συζήτηση για την ανώνυμη επιστολή και κατέληγαν στην πιο σκοτεινή ζήλια, στον φθόνο και σε άλλα, ακόμα χειρότερα συναισθήματα όλων εκείνων που ασκούσαν το αρχαίο και ευγενές άθλημα του κυνηγιού. Οι παρόντες φυσικά εξαιρούνταν, μολονότι ο ντον Λουίτζι Κορβάρια έτρεφε υποψίες και για τους παρισταμένους, τόσο για τη δηλητηρίαση των σκύλων όσο και για την ανώνυμη επιστολή. Και πράγματι περιεργαζόταν τα πρόσωπά τους με εκείνα τα κοφτερά ματάκια του ανάμεσα στα ρυτιδιασμένα του βλέφαρα. Τον γιατρό Ρόσο, τον συμβολαιογράφο Πεκορίλα, τον δικηγόρο Ροζέλο,

τον καθηγητή Λαουράνα, τον ίδιο τον φαρμακοποιό (που θα μπορούσε να είναι όχι μόνο ο δηλητηριαστής, αλλά και ο συντάκτης της επιστολής, ώστε και με τα ανάλογα τεκμήρια να περνιέται για φοβερός και τρομερός κυνηγός): με λίγα λόγια, ο ντον Λουίτζι ήταν διατεθειμένος να αποδώσει στον καθένα τόση κακία όση διύλιζε στα κρυφά το μυαλό του, μαθημένο στη δυσπιστία, την καχυποψία και την κακεντρέχεια.

Πάντως, όλοι τους συμφώνησαν ότι η επιστολή έπρεπε να εκληφθεί ως φάρσα: κακόβουλη σε κάθε περίπτωση, με σκοπό να κρατήσει τον φαρμακοποιό μακριά από την επίσημη πρώτη μέρα έναρξης της κυνηγετικής περιόδου. Και όταν πέρασε, όπως κάθε βράδυ, ο ανθυπασπιστής των караμπινιέρων, ο φαρμακοποιός ήταν διατεθειμένος να συνεχίσει τη φάρσα· κι έτσι, παριστάνοντας στ' αστεία πως ήταν απελπισμένος και κατατρομαγμένος, άρχισε να του παραπονιέται ότι στο χωριό που προστάτευε εκείνος δεν ήταν δυνατόν να απειλείται έτσι απλά με θάνατο ένας τίμιος άνθρωπος, ένας καλός πολίτης, ένας καλός οικογενειάρχης.

«Τι συνέβη;» ρώτησε ο ανθυπασπιστής, περιμένοντας με ύφος ήδη εύθυμο κάποια περιπαιχτική αποκάλυψη. Μόνο που σοβαρεύτηκε μεμιάς όταν του έδειξαν την επιστολή. Μπορεί να ήταν φάρσα, τι μπορεί δηλαδή, σίγουρα ήταν, όμως το αδίκημα είχε διαπραχθεί κι έπρεπε να γίνει καταγγελία.

«Μα τι καταγγελία!» αναφώνησε ο φαρμακοποιός, που το διασκέδαζε.

«Ε, όχι, η καταγγελία χρειάζεται· έτσι ορίζει ο νόμος. Ίσως για να σας γλιτώσω από τον κόπο να έρθετε στο τμήμα, να τη γράψουμε εδώ. Χρειάζεται, όμως. Εξάλλου, είναι υπόθεση ενός λεπτού».

Μπήκαν στο φαρμακείο, ο φαρμακοποιός άναψε τη λάμπα που υπήρχε πάνω στον πάγκο και άρχισε να γράφει καθ' υπαγόρευση του ανθυπασπιστή.

Ο ανθυπασπιστής υπαγόρευε κρατώντας ανοιχτή την επιστολή, καθώς το φως της λάμπας έπεφτε λοξά πάνω στο χαρτί. Ο καθηγητής Λαουράνα, που τον έτρωγε η περιέργεια για το τελετουργικό και τη γλώσσα της καταγγελίας, είδε καθαρά να προβάλλει στην πίσω όψη του φύλλου ένα *Upticuime* και, πιο κάτω, με μικρότερα γράμματα, συγκεχυμένα, οι λέξεις *φυσική τάξη, menti obversantur, χρόνος, έδρα*. Πλησίασε για να διακρίνει καλύτερα και διάβασε μεγαλόφωνα «ανθρώπινο», ενώ ο ανθυπασπιστής, ενοχλημένος και υπερασπιζόμενος αυτό που πλέον θα αποτελούσε μυστικό της αρμοδιότητάς του, είπε: «Σας παρακαλώ, δεν βλέπετε ότι υπαγορεύω;».

«Διάβαζα το χαρτί από την ανάποδη», δικαιολογήθηκε ο καθηγητής. Ο ανθυπασπιστής κατέβασε το χέρι του και δίπλωσε την επιστολή.

«Ίσως θα ήταν καλό να το διαβάζατε κι εσείς από την άλλη», είπε, κάπως θιγμένος, ο καθηγητής.

«Θα κάνουμε ό,τι χρειάζεται, μην έχετε καμία αμφιβολία», είπε ο ανθυπασπιστής με ύφος αυθεντίας. Και συνέχισε να υπαγορεύει.

Η εικοστή τρίτη Αυγούστου του 1964 ήταν η τελευταία ευτυχισμένη μέρα που έζησε σε τούτη τη Γη ο φαρμακοποιός Μάνο. Σύμφωνα με τον ιατροδικαστή, την έζησε μέχρι το δειλινό· άλλωστε, προς επίρρωση αυτής της επιστημονικής διαπίστωσης, υπήρχαν τα θηράματα που ξεχείλιζαν τόσο από τον δικό του κυνηγετικό σάκο όσο και από του γιατρού Ρόσο: έντεκα κουνέλια, έξι πέρδικες, τρεις λαγοί. Σύμφωνα με τους ειδήμονες, αυτός ήταν ο απολογισμός μιας ολόκληρης μέρας κυνηγιού, λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη ότι η τοποθεσία δεν ήταν περιοχή θήρας, ούτε και ιδιαίτερα πλούσια σε κυνήγι. Ο φαρμακοποιός και ο γιατρός προτιμούσαν να κυνηγούν με κόπο και μόχθο, δοκιμάζοντας τις ικανότητες τόσο των σκύλων όσο και τις δικές τους· γι' αυτό τα πήγαιναν καλά και έβγαιναν πάντα μαζί, χωρίς να αναζητούν άλλους για παρέα. Και μαζί έκλεισαν εκείνη την ευτυχισμένη μέρα κυνηγιού, σε απόσταση δέκα μέτρων ο ένας από τον άλλον: ο φαρμακοποιός χτυπημένος στην πλάτη, ο γιατρός Ρόσο στο στήθος. Μαζί τους έμεινε να τους κρατάει συντροφιά στο αιώνιο τίποτα ή στα ηλύσια κυνήγια ένα από τα σκυλιά: ένα από τα δέκα που είχε πάρει μαζί του ο φαρμακοποιός, μια και το ενδέκατο το είχε αφήσει στο σπίτι, επειδή είχε πάθει μια φλεγμονή στα μάτια. Πολύ πιθανόν να είχε ορμήσει στους δολοφόνους, ή να το σκότωσαν λόγω υπέρμετρου ζήλου και αγριότητας.

Τα άλλα εννιά του φαρμακοποιού και τα δύο του γιατρού δεν ξέρουμε πώς αντέδρασαν εκείνη τη στιγμή. Γεγονός είναι πως γύρω στις εννιά μπήκαν στο χωριό, σύμφωνα με τα λεγόμενα των χωριανών, τρέχοντας στιχηδόν και ουρλιάζοντας τόσο παράξενα, σε σημείο που όλοι (αφού όλοι, εννοείται, τα είδαν και τα άκουσαν) αναρίγησαν από το κακό προαίσθημα. Έτσι συντεταγμένα και σκούζοντας κατευθύνθηκαν σαν σφαίρα προς την αποθήκη που ο φαρμακοποιός είχε μετατρέψει σε κυνοτροφείο, και μπροστά στην κλειστή πόρτα της αποθήκης διπλασίασαν τα ουρλιαχτά τους, προφανώς για να ανακοινώσουν το τραγικό συμβάν στον σκύλο που είχε μείνει πίσω, εξαιτίας της μόλυνσης που είχε πάθει στα μάτια του.

Αυτή η επιστροφή των σκύλων έκανε ολόκληρο το χωριό για μέρες και μέρες (το ίδιο θα συνέβαινε κάθε φορά που θα γινόταν λόγος για τις αρετές των σκύλων) να εγείρει ενστάσεις για τη δημιουργία του κόσμου, διότι δεν είναι απολύτως δίκαιο να στερούνται λόγου οι σκύλοι. Ουδείς, ωστόσο, λάμβανε υπόψη του, προκειμένου να απαλλάξει τον Δημιουργό των ευθυνών του, ότι ακόμα κι αν είχαν το χάρισμα του λόγου, σε εκείνη την περίπτωση οι σκύλοι θα είχαν μείνει άλαλοι και ως προς την ταυτότητα των δολοφόνων και ενώπιον του ανθυπασπιστή των караμπινιέρων. Ο οποίος ανθυπασπιστής ειδοποιήθηκε για την ανησυχητική επιστροφή των σκύλων όταν είχε πέσει ήδη για ύπνο, γύρω στα μεσάνυχτα, και μέχρι τα χαράματα, με τη συνδρομή караμπινιέρων και διάφορων αργόσχολων, έμεινε στην πλατεία προσπαθώντας να πείσει τα σκυλιά, με μπουκιές πατσά, κολακείες και επιχειρήματα, να τον οδηγήσουν στον τόπο όπου είχαν αφήσει τα αφεντικά τους. Τα σκυλιά όμως αγρόν ηγόραζαν, κι έτσι ο ανθυπασπιστής, με τον ήλιο ήδη ψηλά στον ουρανό, κι αφού έμαθε από τη σύζυγο του φαρμακοποιού το όνομα της τοποθεσίας όπου κατά πάσα πιθανότητα

είχαν πάει για κυνήγι οι δυο άντρες, ξεκίνησε τις έρευνες· μονάχα την ώρα του εσπερινού, ύστερα από μια μέρα ο Θεός να σε φυλάει, εντόπισε τα πτώματα. Όπως ακριβώς το περίμενε: γιατί από τη στιγμή που πετάχτηκε από το κρεβάτι είχε δει να γίνεται πραγματικότητα η απειλή που περιείχε εκείνη η επιστολή, την οποία όλοι, συμπεριλαμβανομένου και του ίδιου, είχαν εκλάβει ως φάρσα.

Ήταν μεγάλος μπελάς, ο μεγαλύτερος που είχε αντιμετωπίσει ο ανθυπασπιστής σε εκείνο το χωριό, στα τρία χρόνια που είχε περάσει εκεί: διπλή ανθρωποκτονία με θύματα δύο έντιμους, σεβαστούς, αγαπητούς ανθρώπους, με αξιόλογη κοινωνική θέση· και με συγγενείς εξίσου αξιοσέβαστους, ο φαρμακοποιός από την πλευρά της γυναίκας του, που ήταν μια Σπανό, δισέγγονη του Σπανό του μνημείου, κι ο γιατρός Ρόσο από τη δική του πλευρά, γιος του καθηγητή Ρόσο, οφθαλμιάτρου, και από την πλευρά της γυναίκας του, το γένος Ροζέλο, ανιψιάς του πρωτοπρεσβύτερου και εξαδέλφης του δικηγόρου Ροζέλο.

Περισσότερο να πούμε ότι από την πρωτεύουσα του νομού κατέφθασαν εσπευσμένα ο συνταγματάρχης και ο αστυνόμος Α της άμεσης δράσης. Τη διεύθυνση των ερευνών ανέλαβε, όπως γράφτηκε στις εφημερίδες, ο αστυνόμος σε αγαστή συνεργασία, φυσικά, με τους караμπινιέρους. Η πρώτη κίνηση, διότι ενός κακού μύρια έπονται, ήταν να συλληφθούν όλοι όσοι είχαν κάποιο ποινικό παρελθόν, με εξαίρεση τους χρεοκοπημένους και τους τοκογλύφους, που στο χωριό δεν ήταν λίγοι. Μέσα σε σαράντα οκτώ ώρες, ωστόσο, όλοι οι συλληφθέντες επέστρεψαν στις οικογένειές τους. Απόλυτο σκοτάδι, παρότι στις έρευνες συμμετείχαν και οι ντόπιοι πληροφοριοδότες των караμπινιέρων. Στο μεταξύ ετοιμάζονταν οι κηδείες με τη μεγαλοπρέπεια που ταίριαζε στην κοινωνική θέση των θυμάτων και

των οικογενειών τους, στην απήχηση της υπόθεσης, στο πένθος της πόλης, και η αστυνομία αποφάσισε να τις τιμήσει και να τις απαθανάτισει κινηματογραφώντας τις, πράγμα που έγινε με τέτοια μυστικότητα, ώστε δεν υπήρξε ούτε ένας από όσους συμμετείχαν στη νεκρώσιμη ακολουθία που να μην εμφανίστηκε στην οθόνη με πρόσωπο που έμοιαζε να λέει στον φακό, στον οπερατέρ, στους ανακριτές: «Ξέρω ότι είστε εδώ, αλλά χάνετε τον χρόνο σας: το πρόσωπό μου είναι το πρόσωπο ενός έντιμου ανθρώπου, ενός αθώου, ενός φίλου των θυμάτων».

Ακολουθώντας τους νεκρούς, έτσι όπως τους μετέφεραν στους ώμους τους οι πιο πιστοί και γεροδεμένοι πελάτες τους, αν και ήταν ασήκωτοι σαν μολύβι καθώς είχαν φέρετρα από μασίφ καρυδιά και επιπλέον φινιρισμένα με μπρούντζο, οι φίλοι του φαρμακείου συζητούσαν για την επιστολή κι έψαχναν στο παρελθόν του φαρμακοποιού Μάνο, ρίχνοντας πικρό δάκρυ, όπως απαιτούσαν οι περιστάσεις, για τον δύστυχο γιατρό Ρόσο, που δεν είχε καμία σχέση με την υπόθεση και είχε πληρώσει με την ίδια του τη ζωή την απερισκεψία του να συνοδεύσει στο κυνήγι τον φαρμακοποιό μετά την απειλητική επιστολή. Γιατί, με όλο τον σεβασμό προς τον φαρμακοποιό, τώρα πια, μπροστά στη φρικτή πραγμάτωση της απειλής, όφειλαν να παραδεχτούν πως κάποια αιτία θα υπήρχε που όπλισε το χέρι του δολοφόνου: πολύ πιθανόν να ήταν παράλογη ή να οφειλόταν σε κάποια μικρή, παλιότερη αβλεψία (ή ατόπημα) του θύματος. Εξάλλου, η επιστολή το έλεγε ξεκάθαρα: *Θα πεθάνεις γι' αυτό που έκανες*: επομένως κάποια ευθύνη πρέπει να είχε ο φαρμακοποιός, μικρή δίχως αμφιβολία και από παλιά. Από την άλλη όμως, τίποτε δεν γίνεται χωρίς λόγο: δεν φτάνει κανείς στο σημείο να σκοτώσει έναν άνθρωπο (δύο σ' αυτή την περίπτωση, με τον αθώο γιατρό Ρόσο στη μέση) για κάτι ασήμαντο. Εν βρασμώ, βέβαια, μπορεί κανείς να σκοτώσει και για

μια προσπέραση, για μια κουβέντα, όμως τούτο το έγκλημα είχε προετοιμαστεί εν ψυχρώ, αναζητώντας εκδίκηση για μια προσβολή που δεν ήταν εύκολο να ξεχαστεί, μια από εκείνες τις προσβολές που αντί να τις σβήσει ο χρόνος τις επιτείνει. Ναι, σύμφωνοι, υπάρχουν και οι τρελοί: άνθρωποι που παθαίνουν εμμονή με κάποιον, που φαντάζονται πως αυτός ο κάποιος τους καταδιώκει στα κρυφά, ασταμάτητα. Μα μπορούμε να πούμε στ' αλήθεια πως αυτό ήταν έγκλημα ενός τρελού; Χώρια που οι τρελοί θα πρέπει να ήταν δύο, και το να σκεφτεί κανείς δύο τρελούς να συνεννοούνται μεταξύ τους είναι μάλλον δύσκολο. Ότι ήταν δύο οι δολοφόνοι, ήταν: κανείς δεν θα τολμούσε να αντιμετωπίσει μόνος του δύο οπλισμένους ανθρώπους, που εκείνη τη στιγμή κρατούσαν τουφέκι στο χέρι, γεμάτο και έτοιμο· και ήταν γνωστό, άλλωστε, πως επρόκειτο για δύο πολύ γρήγορους και δεινούς σκοπευτές. Αν υπήρχε κάτι παράλογο, αυτό ήταν η επιστολή: γιατί να προειδοποιήσουν; Κι αν ο φαρμακοποιός, έχοντας συναίσθηση της ενοχής του (που σίγουρα θα υπήρχε) ή απλώς τρομαγμένος από την απειλή, αποφάσιζε να αποσυρθεί από το κυνήγι; Δεν θα τινάζοταν στον αέρα το σχέδιο των δολοφόνων;

«Η επιστολή», είπε ο συμβολαιογράφος Πεκορίλα, «είναι χαρακτηριστικό ενός εγκλήματος πάθους: όσο κι αν το διακινδυνεύει, ο εκδικητής θέλει το θύμα του να αρχίσει να πεθαίνει, και την ίδια στιγμή να ξαναζεί την ενοχή του από τη στιγμή κίολας που λαμβάνει την προειδοποίηση».

«Ναι, αλλά ο φαρμακοποιός δεν είχε αρχίσει καθόλου να πεθαίνει», είπε ο καθηγητής Λαουράνα. «Ίσως να ήταν λίγο ταραγμένος το βράδυ που έλαβε την επιστολή, ύστερα όμως το έριξε στο καλάμπαύρι, ήταν ήρεμος».

«Και πού ξέρετε εσείς τι μπορεί να κρύβει ένας άνθρωπος;» ρώτησε ο συμβολαιογράφος.

«Και γιατί να το κρύψει; Αν μάλιστα είχε κάποιες υποψίες για την προέλευση της απειλής, το πιο λογικό πράγμα που θα μπορούσε να κάνει...»

«...θα ήταν να το ανακοινώσει στους φίλους του και ίσως και στον ανθυπασπιστή», συμπλήρωσε ειρωνικά ο συμβολαιογράφος.

«Και γιατί όχι;»

«Μα, αγαπητέ μου φίλε!» αναφώνησε ο συμβολαιογράφος με έκπληξη και επίπληξη, αλλά με τρυφερό ύφος. «Φανταστείτε, αγαπητέ μου φίλε, ότι ο φαρμακοποιός Μάνο, αιωνία του η μνήμη, σε μια στιγμή αδυναμίας, τρέλας... Άντρες είμαστε, έτσι δεν είναι;» κοίταξε γύρω του αναζητώντας κάποια επιδοκιμασία, πράγμα που δεν του έλειψε. «Στα φαρμακεία πηγαίνουν περισσότερο γυναίκες παρά άντρες, ο φαρμακοποιός θεωρείται σχεδόν γιατρός... Τέλος πάντων· όπως λένε, η ευκαιρία κάνει τον άνθρωπο κλέφτη... Ένα κορίτσι, μια νεαρή... Προσοχή: δεν έχω καμία ένδειξη ότι ο μακαρίτης είχε τέτοιες αδυναμίες. Από την άλλη, ωστόσο, ποιος θα έβαζε το χέρι του στη φωτιά;»

«Κανείς», είπε ο ντον Λουίτζι Κορβία.

«Ορίστε, τα βλέπετε;» συνέχισε ο συμβολαιογράφος. «Και θα μπορούσα ακόμα να πω ότι, αν μη τι άλλο, όλο και κάποια στοιχεία υπάρχουν που μπορούν να στοιχειοθετήσουν την υποψία ότι... Ας πούμε τα πράγματα με τ' όνομά τους: ο μακαρίτης έκανε έναν γάμο συμφέροντος. Αρκεί να κοιτάξει κανείς τη φουκαριάρα τη γυναίκα του και θα του φύγει κάθε αμφιβολία: εξαιρετικός άνθρωπος, δεν λέω, γυναίκα με μεγάλες αρετές, αλλά άσχημη, η φουκαριάρα, τόσο άσχημη, που δεν βλέπεται...»

«Εκείνος ήταν από φτωχή οικογένεια», σχολίασε ο ντον Λουίτζι, «και όπως όλοι όσοι έχουν υπάρξει φτωχοί ήταν άπληστος και φιλάργυρος, ιδίως στα νιάτα του... Ύστερα, μετά τον γάμο, κι επειδή το φαρμακείο του πήγαινε καλά, άλλαξε. Φαινομενικά».

«Σωστά: φαινομενικά. Γιατί κατά βάθος ήταν άνθρωπος κλειστός, σκληρός... Και, για να επανέλθουμε στην ουσία της συζήτησης, σκεφτείτε το εξής: ποια ήταν η συμπεριφορά του όταν η κουβέντα ερχόταν στις γυναίκες;»

Η ερώτηση του συμβολαιογράφου απαντήθηκε στη στιγμή από τον ντον Λουίτζι: «Έμμενε σιωπηλός, άκουγε και δεν μιλούσε».

«Ας είμαστε ειλικρινείς μεταξύ μας εμείς που έχουμε το κουσούρι να μιλάμε για γυναίκες: αυτή είναι η στάση όσων έχουν λερωμένη τη φωλιά τους. Καμιά φορά –θυμάστε;– έσκαγε ένα χαμόγελο που ήταν σαν να έλεγε “εσείς όλο λόγια είστε, αλλά εγώ περνάω στις πράξεις”. Κι επιπλέον ας μην ξεχνάμε ότι ήταν ωραίος άντρας».

«Αυτό που λέτε, αγαπητέ συμβολαιογράφε, δεν αποδεικνύει τίποτα», είπε ο καθηγητής. «Ακόμα κι αν το δεχτούμε, ωστόσο, ως αληθινό, ότι ο φαρμακοποιός είχε αποπλανήσει μια κοπέλα ή είχε μαγαρίσει κάποια παντρεμένη, για να χρησιμοποιήσουμε τη γλώσσα των παλιών λαϊκών μυθιστορημάτων... Ακόμα κι αν ισχύουν όλα αυτά, μένει να εξηγήσουμε γιατί, όταν έλαβε το γράμμα, δεν εκμυστηρεύτηκε στον ανθυπασιπιστή τις υποψίες του για την ταυτότητα του συντάκτη της επιστολής».

«Γιατί καμιά φορά, ανάμεσα στο να χάσει κανείς τη γαλήνη του σπιτιού του και στο να κερδίσει την αιώνια γαλήνη, διαλέγει την αιώνια, και το ζήτημα κλείνει εκεί», παρενέβη ο αξιότιμος Τζερίλο, μην μπορώντας να κρύψει τη λύπη του που δεν είχε καταφέρει ως τότε να κάνει κι εκείνος την ίδια επιλογή.

«Μα ο ανθυπασιπιστής πολύ διακριτικά...» άρχισε να αντιλέγει ο καθηγητής Λαουράνα.

«Μη λέτε ανοησίες», τον διέκοψε ο συμβολαιογράφος. «Συχωρήστε με, θα σας εξηγήσω αργότερα», πρόσθεσε αμέσως μετά, καθώς είχαν ήδη φτάσει στο σημείο όπου, μπροστά στην εκκλησία του νεκροταφείου, εκφωνούνταν οι επικήδειοι και

μάλιστα ο ίδιος ο συμβολαιογράφος είχε αναλάβει να εξυμνήσει τις αρετές του φαρμακοποιού.

Ο καθηγητής, ωστόσο, δεν χρειάστηκε καμία εξήγηση από τον συμβολαιογράφο. Πράγματι είχε πει ανοησίες.

Ήδη από το προηγούμενο βράδυ, η χήρα Μάνο είχε προσκληθεί από τον αστυνόμο με λεπτούς υπαινιγμούς και με ευγενικούς ευφημισμούς να θυμηθεί, να σκεφτεί, μήπως και, μην τυχόν, όπως συμβαίνει παντού και πάντα, είχε υπάρξει έστω μια σκιά, *μια σκιά*, υποψίας όχι ότι ο σύζυγός της διατηρούσε εξωσυζυγική σχέση –προς Θεού!– ούτε ότι την απατούσε περιστασιακά, αλλά ότι κάποια γυναίκα τον πολιορκούσε, τον πείραζε ή πήγαινε υπερβολικά συχνά στο φαρμακείο: μια αμυδρότατη εντύπωση, τέλος πάντων· και ο αστυνόμος θα ήταν ικανοποιημένος. Η γυναίκα απάντησε πως όχι, κατηγορηματικά. Παρ’ όλα αυτά, ο αστυνόμος δεν το έβαλε κάτω, έφερε στο τμήμα την υπηρέτρια και, ανακρίνοντάς την πατρικά, έπειτα από έξι ώρες κατάφερε να την κάνει να παραδεχτεί πως ναι, κάποτε είχε υπάρξει ένα μικρό οικογενειακό επεισόδιο με μια κοπέλα που, κατά τη γνώμη της κυρίας, εμφανιζόταν υπερβολικά συχνά στο φαρμακείο (το φαρμακείο ήταν κάτω από το σπίτι κι ήταν εύκολο για την κυρία, όποτε το επιθυμούσε, να ελέγχει ποιος έμπαινε και ποιος έβγαινε). Ερώτηση: «Και ο φαρμακοποιός;». Απάντηση: «Το αρνιόταν». Ερώτηση: «Κι εσείς τι πιστεύατε;». Απάντηση: «Εγώ; Τι σχέση έχω εγώ;». Ερώτηση: «Είχατε τις ίδιες υποψίες με την κυρία σας;». Απάντηση: «Η κυρία δεν είχε καμία υποψία· της φαινόταν πως η κοπέλα αυτή παραήταν ζωηρή, κι ένας άντρας, όπως και να το κάνουμε, είναι άντρας». Ερώτηση: «Πολύ ζωηρή. Και πολύ όμορφη επίσης, σωστά;». Απάντηση: «Όχι και τόσο, κατά τη γνώμη μου, αλλά ζωηρή, ναι». Ερώτηση: «Πολύ ζωηρή, δηλαδή πεταχτούλα και μάλλον ναζιάρα... Αυτό θέλετε να πείτε;». Απάντηση: «Ναι».

Ερώτηση: «Και πώς λέγεται αυτή η κοπέλα;». Απάντηση: «Δεν ξέρω», με τις παραλλαγές «Δεν τη γνωρίζω», «Δεν την έχω δει ποτέ», «Την είδα μόνο μια φορά κι ούτε που τη θυμάμαι», από τις 14.30 ως τις 19.15, ώρα κατά την οποία, με μια ξαφνική αναζωπύρωση της μνήμης, η υπηρέτρια θυμήθηκε όχι μόνο το όνομα, αλλά και την ηλικία, τον δρόμο, τον αριθμό του σπιτιού, τους συγγενείς της μέχρι πέμπτου βαθμού κι ένα σωρό άλλες πληροφορίες σχετικές με τη συγκεκριμένη κοπέλα.

Έτσι, στις 19.30 η κοπέλα βρισκόταν μπροστά στον αστυνομόμο, με τον πατέρα της να περιμένει έξω από την πόρτα του τμήματος· και στις 21.00 η μέλλουσα πεθερά της πήγε στο σπίτι της κοπέλας συνοδευόμενη από δύο φίλες της, και επέστρεψε ένα ρολόι χειρός, ένα μπρελόκ, μια γραβάτα και δώδεκα γράμματα, και απαιτούσε την άμεση επιστροφή ενός δαχτυλιδιού, ενός βραχιολιού, ενός βέλου για τη θεία λειτουργία και δώδεκα επιστολών. Κι αφού η όλη τελετή, με την οποία λυνόταν αμετάκλητα ο αρραβώνας, τελείωσε άρον άρον, η γριά πρώτην μέλλουσα πεθερά έκλεισε την υπόθεση με την εξής προτροπή: «Βρείτε τώρα κάνα άλλο κορόιδο», δηλώνοντας εμμέσως πλην σαφώς ότι ο γιος της κάθε άλλο πάρα ξύπνιος ήταν, αφού είχε διακυβέψει το καλό του όνομα με μια που τσιλημπούρδιζε με τον φαρμακοποιό. Η προτροπή απέσπασε στεναγμούς ντροπής και οργής και από την πλευρά της μητέρας της κοπέλας και από τους συγγενείς που είχαν σπεύσει εκεί. Η γριά έφυγε βιαστικά, προτού προλάβουν να συνέλθουν και ξεσπάσουν, ακολουθούμενη από τις δύο φίλες της· και μόλις βγήκε στον δρόμο, φώναξε για να την ακούσει όλη η γειτονιά: «Κάθε εμπόδιο για καλό. Δεν μπορούσαν, όμως, να τον σκοτώσουν προτού μπλέξει ο γιος μου μ' αυτό το σόι;» αναφερόμενη προφανώς στον φαρμακοποιό, ο οποίος κάπως έτσι έλαβε τον δεύτερο επικήδειο της ημέρας.

Χάρη σε ένα σωρό συνταγές και στη μαρτυρία του γιατρού που τις είχε γράψει, ο αστυνόμος πείστηκε ότι τα πηγαινέλα της κοπέλας στο φαρμακείο έπρεπε σχεδόν οριστικά να αποδοθούν σε μια μηνιγγίτιδα που είχε προσβάλει τον εντεκάχρονο αδελφό της, ο οποίος ακόμη κουβαλούσε τα σημάδια της: ένα αποχαυνωμένο και φοβισμένο ύφος, κενά μνήμης και δυσκολία στην έκφραση. Επειδή ο πατέρας τους δούλευε στα χωράφια και η μητέρα δεν έβγαινε ποτέ από το σπίτι, είχε αναλάβει εκείνη, που άλλωστε ήταν η πιο ζωηρή και μορφωμένη της οικογένειας, να εκτελεί τις συνταγές και να ζητά διευκρινίσεις από τον γιατρό. Φυσικά ανακρίθηκαν και ο πατέρας και ο πρώην αρραβωνιαστικός της, αλλά μόνο για τυπικούς λόγους, ίσα ίσα για να ολοκληρωθεί και αυτό το κομμάτι των ανακρίσεων.

Αφού πείστηκε ο αστυνόμος, τώρα η κοπέλα δεν είχε παρά να πείσει ένα ολόκληρο χωριό, 7.500 κατοίκων, συμπεριλαμβανομένων και των ίδιων της των συγγενών. Οι οποίοι συγγενείς, μόλις ο αστυνόμος την άφησε ελεύθερη, για καλό και για κακό όρμησαν επάνω της και αμίλητοι, ανένδοτοι και μεθοδικοί, την ξυλοφόρτωσαν.

Η κυρία Τερέζα Σπανό, χήρα Μάνο, που είχε βγάλει όλες τις φωτογραφίες του φαρμακοποιού για να διαλέξει εκείνη που θα τοποθετούσε σε επισμαλτωμένη κορνίζα πάνω στον τάφο του, έβλεπε σε καθεμιά το όμορφο και γαλήνιο πρόσωπο του

σοζύγου της να ζωντανεύει με ένα ανεπαίσθητο ειρωνικό μειδίαμα στα χείλη και με ένα ψυχρό, χλευαστικό φως στα μάτια. Η μεταμόρφωση του φαρμακοποιού είχε αρχίσει να συντελείται ακόμα και κάτω από τη στέγη όπου επί δεκαπέντε χρόνια είχε ζήσει ως πιστός σύζυγος και υποδειγματικός πατέρας. Βασανισμένη από τις υποψίες ακόμα και στον ύπνο της, βλέποντας τον φαρμακοποιό να αποτυπώνεται αστραπιαία στους καθρέφτες γυμνός σαν σκουλήκι και εξαρθρωμένος σαν ανδρείκελο, η γυναίκα πεταγόταν όρθια και πήγαινε να ρωτήσει τις εικόνες του άντρα της· άλλοτε είχε την αίσθηση πως της απαντούσε από τον άλλο κόσμο όπου βρισκόταν πως όλα ήταν θάνατος και τίποτα δεν είχε σημασία, κι άλλοτε, πιο συχνά, από την κυνική και άγρια ζωή που συνεχιζόταν. Ολοφάνερα αγανακτισμένοι ήταν οι συγγενείς της, πάντα έτοιμοι να της προσάψουν εκείνον τον γάμο στον οποίο είχαν αντιταχθεί τότε με κάθε τρόπο· οι συγγενείς του φαρμακοποιού, από την άλλη, που είχαν μείνει στο περιθώριο του πομπώδους πένθους τους, όπως άλλωστε στο περιθώριο είχαν μείνει και από την άνετη και βολεμένη ζωή του συγγενή τους, έτειναν να βλέπουν τα γεγονότα ως έργο της μοίρας: ότι ακόμα κι αν αλλάξεις κοινωνική κατάσταση και πιστεύεις πως έχεις αγγίξει τον πλούτο και την ευτυχία, να που στη γωνία караδοκούν ο πόνος, η ντροπή κι ο θάνατος.

Παρά την παντελή έλλειψη ενδείξεων, με μόνη εξαίρεση τη γόπα ενός πούρου που βρέθηκε στον τόπο του εγκλήματος (οι ανακριτές υπέθεσαν πως, στη μακρά αναμονή της ενέδρας, το είχε καπνίσει ένας από τους δολοφόνους), δεν υπήρχε ούτε ένας στο χωριό που να μην είχε ήδη λύσει, ή σχεδόν λύσει, το μυστήριο για λογαριασμό του, από μέσα του, ή που να μη θεωρούσε ότι είχε το κλειδί για τη λύση του. Το δικό του κλειδί είχε και ο καθηγητής Λαουράνα, κι ήταν εκείνο το *Unicuique* που, μαζί με άλλες λέξεις που είχε ξεχάσει, είχε αναδυθεί τυχαία

στην πίσω πλευρά της επιστολής, χάρη στο λοξό φως που έπεφτε επάνω της. Δεν ήξερε αν ο ανθυπασπιστής είχε δώσει σημασία στην υπόδειξή του να κοιτάξει την πίσω πλευρά της επιστολής ή αν ούτως ή άλλως κατά τη διάρκεια των ερευνών είχαν εξετάσει με κάθε τρόπο την επιστολή στα εργαστήρια της αστυνομίας. Σε αυτή την περίπτωση το *Unicuique* δεν θα μπορούσε παρά να βρίσκεται στο κέντρο των ερευνών. Κατά βάθος, όμως, κάθε άλλο παρά βέβαιος ήταν ότι θα εξέταζαν την επιστολή με τον τρόπο που είχε υποδείξει ο ίδιος και ότι, ακόμα κι αν την εξέταζαν, θα συνειδητοποιούσαν τη σημασία αυτού του στοιχείου. Στο σημείο αυτό έπαιζε βέβαια ρόλο και η ματαιοδοξία του, λες και δεν επιτρεπόταν στους άλλους να διεισδύσουν σε ένα τόσο προφανές μυστήριο ή σε ένα τόσο μυστικό τεκμήριο, για το οποίο, ακριβώς λόγω της αντίφασης που ενείχε, χρειαζόταν ένα πνεύμα ελεύθερο, έτοιμο για όλα.

Από ματαιοδοξία, λοιπόν, βρέθηκε να κάνει το πρώτο βήμα, σχεδόν άθελά του. Περνώντας όπως κάθε βράδυ μπροστά από τον εφημεριδοπώλη, του ζήτησε την *Οσερβατόρε Ρομάνο*.^{*} Ο εφημεριδοπώλης απόρησε όχι μόνο επειδή ο καθηγητής είχε την όχι και τόσο αβάσιμη φήμη του φανατικού αντικληρικαλιστή, αλλά και επειδή εδώ και τουλάχιστον είκοσι χρόνια ουδείς του είχε ζητήσει αυτή την εφημερίδα. Και το είπε, χαρίζοντας στον καθηγητή ένα μικρό ρίγος χαράς: «Πάνε τουλάχιστον είκοσι χρόνια που έχει να μου ζητήσει κανείς την *Οσερβατόρε*. Στον πόλεμο όλο και κάποιος τη διάβαζε, κι είχα πάντα πέντε φύλλα. Ύστερα ήρθε ο γραμματέας του φασιστικού κόμματος και μου είπε πως, αν δεν ακύρωνα τις παραγγελίες της *Οσερβατόρε*, θα μου έπαιρνε την άδεια πώλησης εφημερίδων...

^{*} *L'Osservatore Romano*: Η επίσημη εφημερίδα της Αγίας Έδρας και του Βατικανού. Ιδρύθηκε το 1861 και κυκλοφορεί μέχρι και σήμερα.

‘Όποιος κυβερνά, ορίζει και τον νόμο. Εσείς τι θα κάνατε στη θέση μου;».

«Ό,τι κάνατε κι εσείς», αποκρίθηκε ο καθηγητής. Άρα, σκέφτηκε, κανείς δεν έχει ρωτήσει τον εφημεριδοπώλη αν πουλά την *Οσερβατόρε*· μπορεί όμως ο ανθυπασπιστής να ξέρει ήδη την αλήθεια. Πρέπει να δοκιμάσω με τον υπεύθυνο του ταχυδρομείου ή με τον ταχυδρόμο.

Ο υπεύθυνος του ταχυδρομείου ήταν ένας τύπος φλύαρος, φιλικός με τους πάντες. Δεν χρειάστηκε να τον πιάσει ιδιαίτερα για να αποσπάσει την πληροφορία που ήθελε. «Κάνω μια εργασία για τον Μαντσόνι.* Μου έχουν πει πως πριν από δεκαπέντε είκοσι μέρες δημοσιεύτηκε στην *Οσερβατόρε Ρομάνο* ένα σχετικό άρθρο. Υπάρχει κανείς εδώ στο χωριό που λαμβάνει συστηματικά την *Οσερβατόρε*;»

Ήταν γνωστό πως ο καθηγητής έγραφε κριτικές και τις δημοσίευε σε διάφορα περιοδικά. Αυτός ήταν και ο λόγος που ο υπεύθυνος του ταχυδρομείου τού έδωσε την πληροφορία χωρίς καν να το σκεφτεί (και δεν θα την έδινε, ή θα την έδινε με δισταγμό, με καχυποψία, αν του την είχε ήδη ζητήσει η αστυνομία): «Έρχονται μόνο δύο φύλλα: ένα για τον πρωτοπρεσβύτερο και ένα για τον εφημέριο της Αγίας Άννας».

«Και για τη Χριστιανική Δημοκρατία;»

«Όχι».

«Ούτε για τον γραμματέα;»

«Ούτε γι’ αυτόν. Δύο αντίτυπα μόνο, να είστε σίγουρος για αυτό». Και αποδίδοντας την επιμονή του καθηγητή στην έλλειψη οικειότητας με τους παπάδες, τον συμβούλεψε: «Πηγαίνετε

* Alessandro Francesco Tommaso Manzoni (1785-1873): ένας από τους κορυφαίους συγγραφείς και ποιητές της ιταλικής λογοτεχνίας, γνωστός κυρίως για το μυθιστόρημά του *Οι αρραβωνιασμένοι* (*I promessi sposi*).

στον εφημέριο της Αγίας Άννας. Αν έχει το φύλλο που ψάχνετε, σίγουρα θα σας το δώσει».

Ο καθηγητής ακολούθησε αμέσως τη συμβουλή του· η εκκλησία της Αγίας Άννας ήταν δυο βήματα μακριά, και το πρεσβυτέριο ακριβώς δίπλα. Άλλωστε είχε μια σχετική οικειότητα με τον εφημέριο: άνθρωπος αμερόληπτος, αντιπαθής στους ανωτέρους του και αγαπητός στον λαό (αν και μάλλον είχαν δίκιο οι ανώτεροί του).

Ο εφημέριος τον υποδέχτηκε με ανοιχτές αγκάλες, μα όταν άκουσε τον λόγο της επίσκεψής του, πήρε μια έκφραση λύπης και είπε πως ναι, λάμβανε την *Οσερβατόρε* από αδράνεια και μόνο, και για να μη δίνει στόχο δεν είχε ακυρώσει τη συνδρομή που είχε κάνει ο προκάτοχός του· όσο για το αν τη διάβαζε, αυτό ήταν άλλη υπόθεση... «Δεν την έχω διαβάσει ποτέ, ούτε καν την έχω ανοίξει. Νομίζω πως ο βοηθός μου παίρνει την εφημερίδα έτσι ακριβώς όπως μου τη στέλνουν. Τον ξέρετε; Είναι εκείνος ο νεαρός παπάς, αυτός που είναι πετσά και κόκαλο και δεν σε κοιτάζει ποτέ στα μάτια. Ένας βλάκας και μισός. Και χαφιές, εκτός των άλλων, γι' αυτό μου τον φόρτωσαν. Αυτός σίγουρα διαβάζει την *Οσερβατόρε*, μπορεί μάλιστα και να φυλάει τα φύλλα. Αν θέλετε, μπορώ να του τηλεφωνήσω».

«Θα σας ήμουν ευγνώμων».

«Αμέσως». Σήκωσε το ακουστικό, ζήτησε τον αριθμό. Μόλις ο ιερέας βγήκε στη γραμμή, τον ρώτησε απότομα: «Έκανες την καθημερινή αναφορά σου στον πρωτοπρεσβύτερο;» κι έκλινε το μάτι στον καθηγητή, κουνώντας επιδεικτικά το τηλέφωνο απ' όπου ακουγόταν η φωνή του άλλου, που ασφαλώς αρνιόταν. «Εμένα στα τέτ... Δεν σε πήρα γι' αυτό, πάντως», πρόσθεσε. «Να σου πω κάτι. Τι τα κάνεις τα φύλλα της *Οσερβατόρε Ρομάνο* που μου κλέβεις;» Ακολούθησαν κι άλλες διαμαρτυρίες, που ο εφημέριος τις έκοψε λέγοντας: «Όχι, αυτή τη φορά

αστειεύομαι... Έλα, πες μου, τι τα κάνεις; Τα φυλάς;... Μπράβο, μπράβο... Περίμενε μια στιγμή, θα σου πω ποια φύλλα χρειάζομαι. Δεν είναι για μένα, εννοείται, αλλά για έναν φίλο, έναν καθηγητή... Ποια φύλλα χρειάζεστε;».

«Δεν ξέρω ακριβώς. Νομίζω ότι το άρθρο που ψάχνω θα πρέπει να βρίσκεται στα φύλλα μεταξύ πρώτης Ιουλίου και Δεκαπενταύγουστου».

«Πολύ ωραία... Άκου, έχεις όλα τα φύλλα από την πρώτη Ιουλίου ως τον Δεκαπενταύγουστο;... Πρέπει να κοιτάξεις; Κοίταξέ τα και δες αν σε κάποιο απ' αυτά γίνεται λόγος για τον Μαντσόνι... Κοίταξε καλά και πάρε με να μου πεις τι βρήκες». Έκλεισε το ακουστικό και εξήγησε: «Θα τα κοιτάξει όλα εκείνος. Αν βρει το άρθρο, θα του πω να μου το φέρει αύριο το πρωί. Έτσι θα σας γλιτώσω από την αηδία που θα νιώσετε αν τυχόν τον δείτε. Είναι σιχαμένος τύπος».

«Αλήθεια;»

«Θέλει γερό στομάχι να τον έχει κανείς συνεχώς μες στα πόδια του, πιστέψτε με. Κατά τη γνώμη μου, είναι και διεστραμμένος, καταλαβαίνετε τι εννοώ... Εγώ το διασκεδάζω όποτε τον βάζω ανάμεσα σε κορίτσια... Υποφέρει ο φουκαράς, υποφέρει. Και εκδικείται. Εγώ, ξέρετε, παίρνω τη ζωή από τη σωστή της πλευρά... Έχετε ακουστά το ανέκδοτο με τη νεαρή οικονόμο και τον επίσκοπο;... Όχι; Α, τότε θα σας το πω. Μια φορά θα ακούσετε κι εσείς ένα ανέκδοτο για παπάδες από τα χείλη ενός παπά... Λοιπόν: φτάνει σ' αφτιά του επισκόπου ότι σ' ένα χωριό υπάρχει ένας ιερέας που όχι μόνο έχει μια οικονόμο πολύ νεότερη, όπως λέει κι ο Μαντσόνι (καληώρα), απ' ό,τι ορίζει η Σύνοδος, αλλά και κοιμάται μαζί της, στο ίδιο κρεβάτι. Ο επίσκοπος φυσικά τρέχει, ορμά στο σπίτι του παπά, βλέπει την οικονόμο, πράγματι νέα και όμορφη, κι ύστερα την κρεβατοκάμαρα και το υπέρδιπλο κρεβάτι. Απευθύνει στον παπά

την κατηγορία. Εκείνος δεν το αρνείται. “Είναι αλήθεια”, λέει, “εξοχότατε, ότι εκείνη κοιμάται από αυτή την πλευρά κι εγώ από την άλλη, αλλά, όπως βλέπετε, στον τοίχο, ανάμεσα στη δική μου πλευρά και στη δική της, υπάρχουν μεντεσέδες· πάνω σ’ αυτούς τους μεντεσέδες κάθε βράδυ, πριν πέσω για ύπνο, κρεμάω αυτή τη μεγάλη και γερή σανίδα, που είναι σαν τοίχος”, και δείχνει τη σανίδα. Ο επίσκοπος μαλακώνει και μένει άναυδος από την αγνότητα του ιερέα. Θυμάται κάποιους αγίους του Μεσαίωνα που πήγαιναν με μια γυναίκα βάζοντας ανάμεσά τους έναν σταυρό ή ένα σπαθί, και με πραότητα λέει: “Μα, τέκνο μου, η σανίδα είναι ασφαλώς μια προφύλαξη, τι γίνεται όμως αν σε κυριεύσει ο πειρασμός έτσι ορμητικός, μανιασμένος και διαβολικός όπως είναι; Τι κάνεις σε αυτή την περίπτωση;”. “Α, εξοχότατε”, απαντά ο παπάς, “δεν είναι και τόσο δύσκολο: βγάζω τη σανίδα”».

Ο εφημέριος πρόλαβε να αφηγηθεί κάνα δυο ανέκδοτα ακόμα προτού τηλεφωνήσει ο βοηθός του. Είχε βρει όλα τα φύλλα, από την πρώτη Ιουλίου ως τον Δεκαπενταύγουστο, αλλά δεν υπήρχε κανένα άρθρο για τον Μαντσόνι.

«Λυπάμαι», είπε ο εφημέριος, «πολύ πιθανόν να μην κοιτάξε καλά. Σας το είπα, είναι βλάκας. Για να είμαστε σίγουροι, ίσως θα πρέπει να πάτε εσείς ο ίδιος να κοιτάξετε. Ή μήπως θέλετε να του πω να μου τα φέρει όλα εδώ;»

«Όχι, σας ευχαριστώ, μη σας βάζω σε κόπο. Κι άλλωστε δεν μου είναι και απαραίτητο αυτό το άρθρο».

«Σας πιστεύω. Αιώνες τώρα δεν λέμε τίποτε το απαραίτητο... Και για τον Μαντσόνι, άλλωστε, φανταστείτε τι μπορεί να πει ένας καθολικός για τον Μαντσόνι, έναν συγγραφέα που σήμερα χρειάζεται να ‘σαι ελευθεριάζων, πραγματικός ελευθεριάζων, και με την αρχική και με τη σύγχρονη σημασία της λέξης, για να τον καταλάβεις, για να τον αγαπήσεις».

«Κι όμως, οι σελίδες κάποιων καθολικών για τον Μαντσόνι είναι διαφωτιστικές».

«Τις ξέρω: ο Θεός που κατακρημνίζει και ανυψώνει τον άνθρωπο, η χάρη, το τοπίο, ο Μαντσόνι και ο Βιργίλιος... Ω, σ' αυτό δεν χωρεί αμφιβολία: σχεδόν όλη η κριτική για τον Μαντσόνι έχει γίνει από καθολικούς. Με λίγες εξαιρέσεις και όχι ιδιαίτερα ευφυείς, για να 'μαι ειλικρινής... Και ξέρετε πότε πλησιάζει κανείς στην ουσία, στο μάγμα; Όταν αγγίζει το θέμα της σιωπής της αγάπης... Αλλά ας τ' αφήσουμε αυτά... Ελάτε, θέλω να σας δείξω κάτι, γιατί ξέρω πως εσείς καταλαβαίνετε από τέτοια». Πλησίασε ένα εντοχισμένο ντουλάπι, το άνοιξε και έβγαλε από μέσα ένα μικρό αγαλματίδιο, μια σπιθαμή ψηλό, έναν άγιο Ρόκο. «Κοιτάξτε το: τι κίνηση, τι φινέτσα... Ξέρετε πώς έφτασε στα χέρια μου; Ένας συνάδελφός μου από ένα κοντινό χωριό το είχε στο σκευοφυλάκιο, σ' ένα αποθηκάκι, πεταμένο σαν παλιόππραμα. Του αγόρασα έναν ωραιότατο καινούριο άγιο Ρόκο, μεγάλο, από πεπεσμένο χαρτί. Με θεωρεί μανιακό, νομίζει πως τρελαίνομαι για ό,τι σαβούρα δω μπροστά μου και σχεδόν είχε τύψεις που εκείνος έβγαине τόσο κερδισμένος από την ανταλλαγή».

Ο εφημέριος ήταν γνωστός ως οξυδερκής και αρπακτικός γνώστης έργων τέχνης, και ήταν κοινό μυστικό πως διατηρούσε σταθερές και επικερδείς συναλλαγές με κάποιον παλιοπώλη του Παλέρμο. Πράγματι, δείχνοντάς του τον άγιο Ρόκο απ' όλες τις πλευρές, είπε: «Τον έχω ήδη δείξει, μου προσφέρουν τριακόσιες χιλιάδες λιρέτες, αλλά προς το παρόν θέλω να τον χαρώ λιγάκι, έχουμε καιρό μέχρι να καταλήξει στο σπίτι κάποιου κλέφτη του δημόσιου χρήματος... Τι λέτε; Πρώτο μισό του δέκατου έκτου αιώνα, καλά δεν λέω;»

«Θα έλεγα πως ναι».

«Την ίδια άποψη έχει και ο καθηγητής Ντε Ρέντζις, αυθε-
ντία σε ό,τι αφορά τη σικελική γλυπτική του δέκατου πέμπτου

και του δέκατου έκτου αιώνα... Μόνο που η άποψή του συμπίπτει πάντα με τη δική μου, επειδή εγώ τον πληρώνω», έβαλε τα γέλια.

«Εσείς δεν πιστεύετε σε τίποτα», είπε ο καθηγητής.

«Ω ναι, πιστεύω σε κάτι. Ίσως σε πάρα πολλά για την εποχή μας».

Κυκλοφορούσε στο χωριό ένα ανέκδοτο, ίσως να ίσχυε κιόλας, πως την ώρα της λειτουργίας, τη στιγμή που άνοιγε το αρτοφόριο, του κόλλησε το κλειδί στην κλειδαριά, και καθώς πάλευε ανυπόμονα να το ανοίξει, από τα χείλη του εφημέριου ξέφυγε η βλαστήμια: «Τι διάβολο έχει γίνει εδώ;» και εννοούσε βέβαια την κλειδαριά. Γεγονός είναι πως βιαζόταν πάντα στις εκκλησιαστικές του υποχρεώσεις, ήταν διαρκώς στο τρέξιμο, απασχολημένος σε δοσοληψίες στη μαύρη αγορά.

«Με συγχωρείτε, αλλά δεν καταλαβαίνω...» είπε ο καθηγητής.

«Γιατί φοράω αυτό το ράσο;... Θα σας πω μόνο πως δεν το έβαλα με τη θέλησή μου. Ίσως να γνωρίζετε την ιστορία: ένας θεός μου παπάς, εφημέριος αυτής εδώ της ίδιας εκκλησίας, τοκογλύφος, πλούσιος, μου άφησε όλη του την περιουσία με τον όρο να γίνω ιερέας. Ήμουν τριών χρονών όταν πέθανε. Στα δέκα μου, όταν μπήκα στην ιερατική σχολή, ένιωθα σαν τον άγιο Λουδοβίκο· στα είκοσι δύο μου, όταν βγήκα, σαν ενσάρκωση του Σατανά. Ήθελα να τα παρατήσω όλα, αλλά από τη μία ήταν η κληρονομιά κι από την άλλη η μάνα μου. Σήμερα δεν με νοιάζει πια τι έχω κληρονομήσει και η μάνα μου έχει πεθάνει. Θα μπορούσα να φύγω...»

«Ναι, αλλά υπάρχει το Κονκορδάτο».*

* Κονκορδάτο: συμφωνία που συνάπτεται μεταξύ του Πάπα, ως εκκλησιαστικού ηγέτη, και ενός κράτους, με την οποία ρυθμίζονται εκκλησιαστικά ζητήματα του κράτους αυτού.

«Στη δική μου περίπτωση, με τη διαθήκη του θείου μου στο χέρι, το Κογκορδάτο δεν θα μου έκανε τίποτα. Έγινα ιερέας επειδή εξαναγκάστηκα, οπότε θα με άφηναν να φύγω χωρίς να βλάψουν τα πολιτικά μου δικαιώματα... Το θέμα όμως είναι ότι μ' αυτό το ράσο νιώθω πια άνετα, και κάπου μεταξύ άνεσης και πείσματος έχω καταφέρει να βρω μια ισορροπία, μια τελειότητα, μια πληρότητα ζωής...»

«Μα δεν κινδυνεύετε να βρείτε τον μπελά σας;»

«Όχι, αποκλείεται. Αν τολμήσουν να με αγγίξουν, θα στήσω τέτοιο σκάνδαλο, που μέχρι και απεσταλμένοι της *Πράβντα* θα έρθουν να κατασκοπώσουν εδώ για τουλάχιστον έναν μήνα. Μα τι λέω, ένα σκάνδαλο; Μια ολόκληρη σειρά, ολόκληρα πυροτεχνήματα από σκάνδαλα...»

Κι έτσι, αφού ο καθηγητής Λαουράνα το διασκέδασε, έφυγε από το πρεσβυτέριο όταν είχε πάει σχεδόν μεσάνυχτα. Κι έφυγε νιώθοντας απέραντη συμπάθεια για τον εφημέριο της Αγίας Άννας. Η Σικελία, ίσως κι ολόκληρη η Ιταλία, συλλογίστηκε, είναι φτιαγμένη από συμπαθητικούς ανθρώπους που θα έπρεπε όμως να τους κόψουμε το κεφάλι.

Όσον αφορά εκείνο το *Unicuique*, είχε μάθει πως δεν μπορεί να προερχόταν από τις εφημερίδες που έφταναν στην ενορία της Αγίας Άννας. Κι αυτό ήταν ήδη κάτι.